

Aandacht als inzet van onderwijs

Hans van Crombrugge verzorgde de eerste lezing op de conferentie. Hieronder een samenvatting. Over the economics of attention en aandacht als belangeloze belangstelling.

'De vorming van het vermogen tot aandacht is het ware doel en bijna het enige belang van onderwijs.'
(Simone Weil)

Strijd om de aandacht

We worden overspoeld door informatie. Daarvan gaat heel veel aan ons voorbij. Van sommige informatie nemen we notie, maar ook niet meer dan dat, want er is nog

zozeer informatie te bezitten en te organiseren, maar wel ervoor te zorgen dat de informatie terechtkomt bij wie deze nodig heeft. Of beter: inzet van de *economics of attention* is maken dat de informatie de aandacht trekt van mogelijke gebruikers. Informatie moet aantrekkelijk – aandachts-aantrekkelijk – gemaakt worden. De aandacht trekken is 'iemand bewustmaken van

'Een weelde aan informatie creëert een armoede aan aandacht.'

meer informatie. Bij sommige informatie staan we stil, soms gaan we er ook dieper op in, maar dikwijls is dat 'dieper erop ingaan' het stoten op nog meer nieuwe informatie. De hedendaagse mens wordt dan ook graag als informatieverwerker voorgesteld. Zijn we niet vaak niet veel meer dan *googleaars*: die surfen en veelal kopje onder gaan in de informatiegolven. 'Een weelde aan informatie creëert een armoede aan aandacht' (Simon). De informatie verbruikt als het ware aandacht.

Op deze markt van aandacht is dan ook een strijd om aandacht aan de gang. Opdracht is niet alleen en

de informatie, zorgen dat die persoon er stil bij staat en dat die persoon er ook iets mee doet'. Aandacht wordt hier zeer eng benaderd. In de *economics of attention* spreekt men over aandacht wanneer iemand bij de informatie blijft stilstaan en niet onmiddellijk overgaat naar andere informatie. Men weet evenwel ook dat mensen steeds weer op zoek zijn naar nieuwe informatie. Als informatievertrekker moet je dan ook zorgen dat je de aandacht kunt blijven trekken. Daartoe is vaak nieuwe informatie noodzakelijk. De kunst bestaat erin ervoor te zorgen dat die persoon die nieuwe informatie bij jou kan en wil

vinden. Je moet als informatievertrekker dus niet alleen tegemoetkomen aan bepaalde (informatie)behoeften, je moet ook nieuwe behoeften aanboren en deze wellicht ook creëren.

De wijze waarop men hierin slaagt,

Prof. dr. Hans van Crombrugge

is inzet van heel wat onderzoek. Niet zozeer de inhoud van de informatie is dan beslissend als wel de vorm waarin deze gebracht wordt. Zoals de cultuurwetenschapper Lanham in zijn boek *The economics of attention* terecht stelt: 'Attracting attention is what style is about.' Het zijn de stijkenmerken die bepalen of en hoe aandacht getrokken kan worden.

Nu is dit alles in zekere zin niet geheel nieuw. Van oudsher hebben mensen geweten dat het niet volstaat een goed product te hebben; je moet het ook kunnen verkopen. Ook in de wereld van onderwijs is dat altijd het geval geweest zijn. Retorische inzichten behoren tot de pedagogische *know how*.

Doordat de aard van en de dragers van informatie veranderen (van gesproken woord via geschreven woord naar multimediale informatie) zullen ook de regels van die retoriek veranderen. Het is echter ook zo dat pedagogen zich steeds bewust geweest zijn dat doelen en middelen van onderwijs niet verward mogen worden. Het gevaar is evenwel reëel dat dit wel gebeurt. Met de groeiende aandacht voor de 'aantrekkelijkheid' van het onderwijsgebeuren – het mag niet saai zijn, het moet flitsend zijn, het mag niet te lang hetzelfde zijn, het moet een multimediaal gebeuren zijn, het moet onderhoudend zijn – is de kans immers groot dat de vorm de inhoud gaat bepalen en de middelen in de plaats van de doelen komen. Datgene wat niet op onderhoudende – Postman spreekt over *entertainment* – wijze in onderwijs aan bod gebracht kan worden, wordt dan niet meer aangeboden. Alsof de waarde van de informatie bepaald wordt door de mate waarin deze informatie

aandachtsaantrekkelijk is. Als onderwijs alleen die informatie zou brengen die de aandacht van de leerlingen kan trekken en vasthouden, dan zou dat onderwijs verarmen en eenzijdig zijn. In dergelijk onderwijs zouden immers alleen de behoeften van de leerlingen

centraal staan en bovendien alleen die behoeften die aan te spreken zijn door de informatie-industrie of die welke door de informatieverstrekking gecreëerd kunnen worden. Dat onderwijs boeiend moet zijn, zal niemand betwisten, maar dit mag niet de enige zorg zijn. Als dat wel zo zou zijn, zou er geen verschil meer zijn tussen een opvoedende leerkracht en de ratten vangster van Hameln.

Belangeloze belangstelling

In onderwijs willen we leerlingen boeien als mensen. Dit wil zeggen dat we hun aandacht willen trekken zonder hun vrijheid teniet te doen. Wat meer is: we willen hen juist in hun vrijheid vormen en verder laten groeien door hen te boeien. In dergelijk onderwijs staan niet (alleen) de behoeften van de leerlingen centraal en wordt de wereld niet alleen aan bod gebracht als iets wat tegemoetkomt aan die behoeften. In opvoedend onderwijs gaat het ook om de wereld 'op zich': niet alleen en zozeer de behoeften van het 'ik' moeten ontplooid worden, maar ook en vooral de waarheid van de wereld willen we in en door onderwijs heen verwerklijken. Hierbij gaan we ervan uit dat de mens meer mens kan worden in ontmoeting met deze waarheid van de wereld. De waarde van de inhoud van onderwijs is dan niet alleen een kwestie van stijl, maar ook van objectieve waardevolheid.

In dergelijk onderwijs is aandacht ook een wezenlijke deugd. Aandacht kan dan wel niet ingevuld worden als het gefocust zijn op informatie die al dan niet tegemoet komt aan een of andere behoefte, maar over welke aandacht hebben we het dan? En hoe kan deze gecultiveerd worden? In de volgende woorden van Wagenschein horen we reeds een andere benadering

van aandacht dan die van de *economics of attention*: 'Wil er echt geleerd worden dan komt het aan op de actieve opmerkzaamheid en verwachtingsvolle aandacht dat in de vragen die zich voordoen ook de antwoorden dichterbij komen.' Aandacht als actieve opmerkzaamheid en verwachtingsvolle aandacht is niet hetzelfde als het *getriggerd* zijn door bepaalde informatie. De aandacht van Wagenschein is die waarover ook Simone Weil het heeft. Het Franse woord *attention* dat zij kan gebruiken laat trouwens goed aanvullen waar het werkelijk om gaat. Aandacht als attentie heeft te maken met attent zijn: met een respectvolle gevoeligheid voor het andere en de ander. Als Simone Weils *Attente de Dieu* vertaald wordt als *Wachten op God*, gaat het attent zijn ten aanzien van God verloren. Bij aandacht gaat het om een attent zijn, een verwachtingsvol gevoelig zijn voor de mogelijke aanwezigheid van iets wat me overstijgt en bindt, dat uiteindelijk een mysterie is, het Goddelijke. Attent zijn heeft te maken met respect, met het Duitse *Rücksicht* – respect –, met goed (terug, opnieuw) kijken, opdat je juist niet jezelf maar wel het andere dan jezelf zou zien. Aandacht heeft dus van doen met nauwkeurig kijken, met betrokken openstaan voor wat is en gebeurt, evenals met luisterbereidheid, een houding van bescheiden gehoor geven aan wat je aanspreekt. In de christelijke traditie staat deze luisterbereidheid voor gehoorzaamheid, bescheidenheid voor ootmoedigheid en aandacht voor devotie.

Aandacht in de zin van attent zijn vormt de kern van de religieuze houding. Vaak wordt religie afgeleid van *religare* – verbinden –, maar blijkbaar moet religie

ook in verband gebracht worden met *religere*, het goed, nauwkeurig lezen, het tegendeel van het Franse *negliger*, verwaarlozen, het naast de woorden lezen in plaats van tussen de regels.

Dergelijke aandacht is noodzakelijk, wil ik de werkelijkheid de kans geven zich te tonen en wel in waarheid. Aandacht is een houding tegenover de werkelijkheid die deze recht wil doen door die werkelijkheid niet te herleiden tot een correlaat van mijn behoeften, niet te beschouwen als realisering van mijn fantasie, niet als bevestiging van mijn vooroordelen. Aandacht is een vorm van belangeloze belangstelling. Ik stel belang in iets, niet omwille van een welbepaald

te begrijpen, meent er overeenkomstig het wezen van iets of iemand mee om te gaan, juist dan zal hij kritisch kunnen kijken naar deze zelfgenoegzaamheid en geboeid door het andere opnieuw en nauwkeuriger kijken. Respectvol omgaan met en attent zijn voor de ander en het andere houdt juist in dat men uitgaat van de eigen eindigheid (ondanks of beter juist omwille van het besef van oneindigheid).

Het zal duidelijk zijn dat dergelijke aandacht een groot vertrouwen (geloof) in de werkelijkheid impliceert: men stelt zich open voor iets wat men niet kent, maar waarop men betrouwen kan. In de christelijke traditie zal men zeggen dat men in vertrouwen kan luisteren naar

'Aandacht verwerf je niet, maar moet de kans krijgen zich te ontplooien.'

eigenbelang, maar omwille van de ander. De aandachtige mens is geboeid door het/de andere als ander, niet als verlengde van zichzelf. Malebranche spreekt over aandacht als geesteskracht (*force d'esprit*): een vermogen van de mens om de wereld in waarheid te zien, als het vermogen van de mens om in te gaan tegen zijn behoeften, zijn fantasie, zijn vooroordelen. Fénelon verbindt aandacht met de notie van oneindigheid. De mens kan als geen ander omgaan met de dingen vanuit een houding dat hij deze nooit geheel kan vatten, vanuit een houding van zichzelf voortdurend wegcijferen, opdat het andere, de ander, de geheel Andere, zich zou kunnen tonen als anders. Dit wil niet zeggen dat de mens de oneindigheid 'kent' of de waarheid bezit. Integendeel: omwille van die houding zal men nooit denken dat men de waarheid bezit. Als de mens iets meent

de innerlijke meester (Augustinus) die oproept de ander recht te doen.

Opvoeden is aandacht cultiveren

Deze aandacht is een fundamentele houding die zowel bij het streven naar kennis (waarheid), naar een juist ethisch handelen (goedheid) als bij het esthetisch waarderen van de schepping of het zelf creatief bezig zijn (schoonheid) cruciaal is. Het is daarom dat deze aandacht de inzet van onderwijs moet zijn. Temeer daar de mens zich alleen door deze houding werkelijk kan ontplooien als mens en zijn vrijheid vorm kan geven. Door aandacht verandert de mens immers en kan hij zijn fundamentele menselijke mogelijkheden pas ten volle verwerkelijken. Door aandacht kan de mens zich vrijmaken van de opdringerigheid van behoeften, fantasie en vooroordelen en vrij maken voor het wonder van het andere.

Opvoeden is deze aandacht cultiveren. Dit woord 'cultiveren' is niet toevallig gekozen. Aandacht verwerf je niet, maar moet de kans krijgen zich te ontplooien. Maar dit ontplooien is niet gewoon laten ontwikkelen: dit groeien in aandacht vraagt zelf aandacht, toegewijde inzet en luisterbereidheid.

Op welke wijze kan verwachtingsvolle aandacht gecultiveerd worden? In de geschiedenis van de pedagogie zien we twee verschillende accenten in de antwoorden op deze vraag. James, Dewey en andere pragmatisten zijn van oordeel dat uiteindelijk alleen het goede voorbeeld van de leerkracht de leerlingen kan boeien. Het voorbeeld van de aandachtige leerkracht kan – of kan ook niet – leerlingen oproepen tot een aandachtige houding. Montessori – en met haar Lubienska de Lenval en voor haar Fröbel – zet juist alles op onderwijs waarin niet zozeer de leerkracht de boeiende figuur is. De omgeving moet zo ingericht worden dat de kinderen geboeid kunnen worden door de taak en/of de werkelijkheid. De nadruk ligt in dergelijke pedagogie niet zozeer op de persoonlijkheid van de leerkracht (cf. het gevaar van de rattenvanger), maar op de technische competenties van de leerkracht en de strategische organisatie van de omgeving om de leerling te boeien.

De vraag die zich dan stelt is: op welke wijze cultiveert exemplarisch onderwijs de verwachtingsvolle aandacht? Het antwoord op deze vraag kan het best gegeven worden door de (ervarings) deskundigen terzake. Ik zelf vermoed dat verschillende componenten voor Wagenschein belangrijk zijn. Het goed gekozen exemplar vormt de poort tot

de werkelijkheid. De exemplarische voorbeeldigheid van de persoon van de leerkracht die aandachtig aanwezig is, is ook cruciaal. In de derde plaats is ook de eigen didactiek van exemplarisch onderwijs van wezenlijk belang. Denk daarbij aan de vaardigheid de juiste vragen op de juiste wijze te stellen en het socratisch gesprek op te zetten. Bij dit alles is het cultiveren van de zelfactieve van de leerling – de actieve opmerkzaamheid van de verwondering – de inzet.

Prof. dr. Hans van Crombrugge is verbonden aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen van de Hogeschool-Universiteit Brussel.

**Verdiept in de workshop
'De grafentheorie van Euler'**